

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

БЪЛГАРИ, УЧИЛИ В НОВОРУСИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ В ОДЕСА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО (1865-1878 г.)

Никола Б. Караиванов

Новорусийският университет в гр. Одеса е открит на 1 май 1865 г. на базата на Ришельовския лицей, основан през 1817 г. При създаването си университетът има три факултета: Историко-филологически, Физико-математически и Юридически, а през 1900 г. се открива и Медицински факултет. През 1920 г. болшевишката власт раздробява Новорусийския университет на отделни институти, което продължава до 1933 г., когато е възстановен под името Одески държавен университет. През 1945 г. на университета е дадено името на големия учен и преподавател в университета Иля Мечников, а през 2002 г. това висше учебно заведение има нов статут — Одески национален университет «Иля Мечников». Това е накратко за историята на Одеската «Алма матер». Новорусийският университет привлича за студенти и много българи както от поробените български земи, така и от Бесарабия. От основаването на университета през 1865 г. до освободителната руско-турска война от 1877-78 г. за период от 13 учебни години в него по наши непълни сведения се учат 42 българи. В настоящата статия ще разкажем накратко за българските студенти, постъпили и учили в Новорусийския университет от основаването му до учебната 1877-78 г. включително, като разглеждането ще бъде по азбучен ред на собствените им имена.

Александър Кназирски е роден в Болград. През 1876 г. завършва Болградската гимназия и става студент в Новорусийския университет като стипендиант на гимназията. През 1877 г. прекъсва следването си и взема участие в Освободителната война в редовете на Българското опълчение. След войната продължава и завършва Юридическия факултет на университета. Установява се в България, където работи като юрист. Достига до поста окръжен управител на гр. Русе. Не е известно кога е починал.¹

Александър Люцканов е роден във Велико Търново през 1854 г. Завършва Роберт колеж в Цариград през 1876 г. и есента постъпва като

студент в Юридически факултет на Новорусийския университет. Прекъсва следването си по време на руско-турската война от 1877-78 г., като е преводач в щаба на ген. Михаил Скобелев.² След освобождението завършва право и дипломатия в Париж. След завръщането си в България е адвокат и журналист, един от лидерите на Прогресивно-либералната партия, народен представител, няколко пъти е министър. Умира в Лондон през 1922 г.³

Алекси Христов е роден през 1849 г. в гр. Габрово, сестрин син на Николай П. Палаузов. Учи във Втора одеска гимназия, а през 1869 г. продължава образованието си във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет, след което продължава в Медицинския факултет на Московския университет. Завършва медицина през 1872 г.⁴ По време на Освободителната война 1877-78 г. урежда военна болница в родния си град Габрово. След това д-р Христов е управител на Търновската болница и управител на Александровската болница в София от 1902-05 г. По време на Балканската война от 1912-1913 г. се заразява от тиф и умира в София на 9 март 1913 г.⁵

Атанас Тинтеров е роден в Калофер през 1857 г. Получава средно образование в Болградската гимназия през 1877 г., след което постъпва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет и през 1881 г. завършва математика.⁶ След това е учител по математика в Сливен, Пловдив, Силистра и София. Ат. Тинтеров е един от първите преподаватели в Софийския университет «Св. Климент Охридски» от 1899 г. е извънреден професор, а от 1904 г. редовен професор по математика. Почива през 1927 г.⁷

Атанас Христов. Неговата година на раждане и месторождение са неизвестни. От 1862 г. учи в гимназия в Одеса, след което продължава да следва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет. Неизвестно дали е завършил следването си. Неизвестно какво е работил след това, кога и къде е починал.⁸

Васил Василев е роден в Болград през 1849 г. През 1871 г. завършва Болградската гимназия и като неин стипендиант продължава да следва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет и успешно го завършва.⁹ От 1876 до 1878 г. той е учител по математика в Болградската гимназия. От есента на 1878 г. В. Василев се преселва в София и в продължение на 29 години е преподавател по физика и математика във Военното училище в София. Един от основателите на Физико-математическото дружество в България. Награждаван с много български и руски ордени. Умира в гр. Казанлък през 1923 г.¹⁰

Венедикт Попов е роден в Болград, завършва Болградската гимназия през 1876 г. и постъпва в Юридическия факултет на Новорусийския университет като стипендиант на гимназията. След завършване на висшето си образование се установява в България, работи като юрист, член на апелативен съд, достига до поста окръжен управител на Варна.¹¹

Витан Витанов е роден в Трявна. Учи в Херсонската семинария в Одеса, след това в Смоленската гимназия в Петербург. През 1864 г. постъпва в Математическия факултет на Петербургския университет, през 1867 г. поради разклатеното си здраве се премества във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет и на следващата 1868 г. умира от туберкулоза.¹²

Владимир Н. Палаузов е роден в Одеса през 1851 г. Завършва Ришельовския лицей през 1868 г. и постъпва в Юридическия факултет на Новорусийския университет, който завършва през 1872 г., като защитава дисертация, за което му е присъдена степен «Кандидат на юридическите науки». След това остава като преподавател в университета, доцент по наказателно право от 1880 г.¹³ През 1885 г. защитава и докторска дисертация и същата година се хабилитира за професор. Преподава в Новорусийския университет, Юридически факултет в катедрата по наказателно право до смъртта си през 1920 г.¹⁴ Георги Капанов е роден в Сопот. Учи като руски държавен стипендиант във Втора одеска гимназия, през 1869 г. постъпва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет, но се разболява и същата година се връща в България. Учител във Видин през 1871 г. и в Самоков през 1874 г. След това за него липсват сведения.¹⁵

Георги Кирков е роден през 1848 г. в Плевен. Като ученик в Пансиона на Тодор Минков завършва гимназия в гр. Николаев. Постъпва в Технологичния институт по механика в Петербург, а след това се прехвърля и завършва Физико-математическия факултет на Новорусийския университет през 1876 г. като е стипендиант на Одеското българско настоятелство.¹⁶ След освобождението е главен инспектор по математика в Министерство на образованието, след това е директор на Държавната печатница в София. Умира в българската столица през 1927 г.¹⁷

Даниел Стадников е роден в с. Конгас, Бесарабия (днес в Молдова). Завършва Болградската гимназия през 1874 г., след което постъпва в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет. След завършването му се установява в гр. Солун (тогава в пределите на Турция, днес в Гърция), където дълги години е учител в българското училище в града.¹⁸

Димитър Керекв е роден в гр. Одрин около 1846 г. Завършва Херсонската семинария в Одеса през 1867 г. и от есента на същата година е студент в Историко-филологическия факултет на Киевския университет «Св. Владимир». Прекъсва по болест и се прехвърля в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет през 1869 г. На следващата 1870 г. умира в Одеса.¹⁹

Добри Бойчев Не е известно къде и кога е роден. Знае се само, че през 1868 г. постъпва в Херсонската семинария в Одеса, а през 1877 г. в Новорусийския университет. Други сведения за него липсват.²⁰

Добри Русков. Неизвестно кога и къде е роден. От 1868 г. учи в Херсонската семинария в Одеса през 1873 г. постъпва като студент в Юридическия факултет на Новорусийския университет. Не е известно дали е завършил образованието си, както и по-нататъшната му съдба.²¹

Емануил Даскалов е роден в гр. Самоков. Учи във Втора одеска гимназия и след това продължава образованието си в Новорусийския университет. Не завършва университета, завръща се в България и става учител в Разград през 1870-71 г. След това липсват сведения за по-нататъшната съдба на Емануил Даскалов.²²

Ефрем Каранов е роден през 1853 г. в гр. Кратово, Македония. Учи и завършва Втора одеска гимназия през 1875 г. като стипендиант на Одеското българско настоятелство. През 1875 г. постъпва в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет, където една година учи славянска филология.²³ Завръща се в България като учител в гр. Щип, Кюстендил и Самоков, след това е директор на Софийската класическа гимназия (1887-89 г.). Установява се в Кюстендил, където е учител, читалищен деец и взема участие в македонското освободително движение. Умира в Кюстендил през 1927 г.²⁴

Захари Коняров е роден в гр. Ямбол. През 1858 г. постъпва в Херсонската семинария в Одеса, а след това във Втора одеска гимназия. През 1869 г. в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет, който завършва през 1873 г.²⁵ Завръща се в България и става учител в Сливен. Секретар на Румелийския върховен съд (1880-85 г.), активен читалищен деец. Не е известно къде и кога умира.²⁶

Иван Гюзелев е роден в гр. Габрово през 1844 г. Постъпва в Херсонската семинария в Одеса през 1860 г., а след завършването ѝ през 1867 г. продължава образованието си във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет със стипендия от фонда на «Васил Априлов». (27) Завършил университета през 1871 г., Гюзелев се завръща в Габрово и става учител по физика и математика в Априловската гимназия. След Освобождението на България е министър на просветата през 1880 г. След това е председател на Върховната сметна палата. Действителен член на Българското книжовно дружество. Почива в София през 1916 г.²⁸

Иван Желязков е роден в Болград. През 1877 г. завършва Болградската гимназия и става студент в Юридическия факултет на Новорусийския университет. След завършване на образованието си се преселва в България, където работи като юрист. Издига се до поста председател на Окръжния съд в Пловдив. Неизвестно кога е починал.²⁹

Иван Мавров е роден в Болград. През 1876 г. завършва Болградската гимназия и като стипендиант на гимназията постъпва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет. Завършва следването си след освобождението на България от турско робство и се установява като гимназиален учител в България. По-нататъшната му съдба е неизвестна.³⁰

Иван Маринов е роден в Болград, завършва Болградската гимназия през 1867 г. Постъпва и завършва Юридическия факултет на Новорусийския университет като стипендиант на Попечителния комитет на гимназията. След освобождението на България се установява в страната и работи като адвокат, съдия, окръжен управител, директор на гимназията в гр. Лом, бил е и депутат в Народното събрание.³¹

Иван Семерджиев е роден в Търново през 1854 г. През 1870 г. е руски държавен стипендиант в Херсонската семинария в Одеса, изключен заради участие в революционен кръжок през 1874 г. През 1875 г. слуша за известно време лекции в Историко-филологическия факултет на Новорусийския университет. Завръща се в България, става учител в класното училище в гр. Горна Оряховица, председател на революционния комитет в града при подготовката на Априлското въстание през 1876 г. Заловен, осъден на смърт и обесен в родния си град Търново през май 1876 г.³²

Йордан Брадел е роден в Елена през 1847 г. Завършва като руски държавен стипендиант на Втора одеска гимназия през 1868 г., а на следващата 1869 г. започва да следва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет. Прехвърля се и завършва медицина в Москва през 1875 г. Взема участие като лекар в руско-турската война от 1877-78 г. Завръща се в свободна България и работи като главен лекар в Софийска окръжна болница, председател на Медицинското дружество в България, депутат в Народното събрание, преподавател по съдебна медицина на Софийския университет «Св. Климент Охридски». Умира през 1899 г.³³

Константин Палаузов е роден в Одеса. Завършил Ришельовския лицей, а след това и Юридическия факултет на Новорусийския университет. Член и активен деец на Одеското българско настоятелство. Изпълнител на завещанието на Васил Априлов.³⁴

Михаил Паничерски е роден в Болград, възпитаник на Болградската гимназия, която завършва през 1869 г. От 1870 до 1875 г. следва в Юридическия факултет на Новорусийския университет като стипендиант на Одеското българско настоятелство. От 1875 до 1877 г. е учител в Болградската гимназия. След освобождението на България от турско робство се установява в страната, където упражнява адвокатската професия, бил е и началник на полицията в гр. Варна.³⁵

Никола Божкович. Неизвестно къде и кога е роден. Получава средно образование в Херсонската семинария в Одеса, след което през 1877 г. завършва Новорусийския университет като стипендиант на Одеското българско настоятелство. Други сведения за живота му липсват.³⁶

Николай Н. Палаузов е роден в гр. Одеса. Завършва през 1874 г. Юридическия факултет на Новорусийския университет. След това работи като следовател в Одески съдебен окръг и мирови съдия в Николаев. Почива през 1913 г.³⁷

Никола Узунов е роден в гр. Болград, завършва Болградската гимназия през 1872 г. Постъпва и завършва Новорусийския университет. След 1878 г. се преселва в България, където е служител в различни ведомства. Повече сведения за него липсват.³⁸

Петър Бондарев е роден в Болград през 1857 г. Учи и завършва Болградската гимназия през 1875 г. Като стипендиант на гимназията постъпва във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет, продължава образованието си в Медицинското училище в Букурещ и завършва медицина в Монпелие, Франция. Установява се в България и работи като лекар в София, Видин, Сливен, Пловдив, Варна и отново в София, където умира през 1914 г.³⁹

Петър Вулпе е роден в Болград. Завършва Болградската гимназия през 1873 г., учи във Физико-математическия факултет на Новорусийския университет до 1875 г. От 1875 до 1878 г. той е учител в Болградската гимназия, след което се преселва и живее в България. Работи като учител в гр. Варна. Липсват други сведения за живота му.⁴⁰

Петър Оджаков е роден през 1835 г. в гр. Лясковец. Учи в гимназията в гр. Карловец, Сърбия. През 1865-66 г. слуша лекции във Философския факултет на Виенския университет. След това се премества в Юридическия факултет на Новорусийския университет, като го завършва през 1871 г.⁴¹ Учителства две години в Българското училище в гр. Комрат (днес в Молдова), след това живее в гр. Кишинев, секретар на Кишиневското българско благотворително дружество.

Преводач в щаба на руската армия по времето на руско-турската освободителна война от 1877-78 г. Депутат в Първото Велико народно събрание. През 1880 г. председател на Окръжния съд в гр. Русе. Главен прокурор във Върховния касационен съд. Занимава се с публицистична и обществена дейност. Умира в гр. Русе през 1906 г.⁴²

Петър Цоков е роден в гр. Търново. Отначало учи в Киевската семинария, след което се прехвърля и завършва Херсонската семинария в Одеса. През 1871 г. постъпва в Юридическия факултет на Новорусийския университет и след година се премества във Физико-математическия факултет на същия университет, като го завършва като държавен стипендиант. След това се установява в България, където е учител.⁴³

Порфирий Стаматов е роден през 1840 г. в гр. Акерман (днес Белгород Днестровск). През 1864 г. завършва Първа гимназия в Кишинев и през следващата 1865 г. постъпва с първия випуск в Юридическия факултет на Новорусийския университет, като го завършва със степен «Кандидат на юридическите науки». От 1880 г. до 1886 г. живее в София, член е и след това председател на Върховния касационен съд. След 1886 г. се завръща в Русия, служи в Тифлис и Саратов, а от 1911 г. е председател на Втори градски департамент в Одеса до 1920 г. Умира през 1925 г.⁴⁴

Стефан Златев е роден в гр. Троян. През 1867 г. завършва Херсонската семинария в Одеса и следва две години в Новорусийския университет. Завръща се в България през 1870 г. и става учител в Троян, а през 1874 г. и в гр. Ловеч. Участва като опълченец в руско-турската война от 1877-78 г. Други сведения за него не открихме.⁴⁵

Стефан Калпазанов е роден в гр. Габрово. Завършва семинария в Кишинев през 1869 г. и постъпва като студент в Юридическия факултет на Новорусийския университет като стипендиант на Одеското българско настоятелство. Завършил образованието си през 1873 г. той се завръща в Габрово и става учител. По време на Априлското въстание от 1876 г. е арестуван, през освободителната Руско-турска война от 1877-78 г. служи в щаба на руската армия. Установява се в София като съдебен служител и председател на Върховния съд. Към края на живота си става монах и почива през 1908 г. в Зографския манастир.⁴⁶

Тодор Константинов е роден в гр. Тулча през 1876 г. завършва Болградската гимназия и постъпва като студент в Юридическия факултет на Новорусийския университет и стипендиант на Болградската гимназия. На скоро след това Т. Константинов почива.⁴⁷

Трифон Панов е роден през 1846 г. в с. Мокреш, Ломско. През 1862 г. е ученик във Втора киевска гимназия. През 1867 г. прекъсва учението си и заминава за Белград, за да взема участие във Втората българска легия. Като стипендиант на Одеското българско настоятелство учи и завършва през 1876 г. Юридическия факултет на Новорусийския университет. По време на руско-турската война от 1877-78 г. е секретар-преводач на княз Владимир Черкаски. След Освобождението от 1878 г. се установява в България като е председател на Търновския окръжен съд, адвокат в гр. Лом и служител във Видинския окръжен съд. Почива във Видин през 1918 г.⁴⁸

Христо Камбуров е роден в Болград и завършва през 1873 г. Болградската гимназия. Същата година постъпва като студент в Юридическия факултет на Новорусийския университет и след дипломирането си се преселва в България, където е юрист, съдия и депутат в Нардното събрание.⁴⁹

Христо Павлов е роден в Калофер през 1841 г. През 1858 г. постъпва в Херсонската семинария в Одеса, след това се прехвърля във Втора одеска гимназия и накрая завършва Ришельовския лицей. Постъпва и завършва Юридическия факултет на Новорусийския университет през 1868 г. Хр. Павлов е един от основателите на Венелиновата библиотека в Одеса. През 1869 г. се завръща в България и става учител в гр. Пловдив. След освобождението на България от турско робство заема престижни държавни длъжности в Сливен, Пловдив и София. Председател е на Върховния касационен съд (1896 — 1907 г.). Умира в София през 1914 г.⁵⁰

Христо Попович. За него се знае, че следва в Новорусийския университет, а през 1869 г. се прехвърля в Медицинския факултет на Московс-

кия университет като стипендиант на Славянския благотворителен комитет. Друго нищо не се откри за него.⁵¹

Цвятко Златев е роден в гр. Троян през 1852 г. Завършва Херсонската семинария в Одеса през 1867 г. и две години следва в Новорусийския университет като стипендиант на Одеското българско настоятелство. През 1872 г. се завръща в родния си град Троян, където е учител и член на революционния комитет. След Освобождението от 1878 г. Цв. Златев е откръжен управител в Плевен и Разград, след това е гимназиален учител в Троян и Севлиево. Почива през 1906 г.⁵²

В заключение ще дадем някои изводи и обобщения за българите, възпитаници на Новорусийския университет през Възраждането. Прави впечатление, че те преди да станат студенти са завършили основно четири елитни тогава средни учебни заведения. Най-много са възпитаниците на Болградската гимназия: Ал. Каназирски, Ат. Тинтеров, В. Василев, В. Попов, Д. Стадников, Ив. Желязков, Ив. Мавров, Ив. Маринов, М. Паничерски, Н. Узунов, П. Бондарев, П. Вулпе, Т. Константинов и Хр. Камбуров — общо 14 души. Интересен факт е, че от 1856 г. до 1878 г. Болград е на територията на Румъния и Болградската гимназия, основана през 1858 г. е на подчинение на Румънското министерство на образованието, езикът на обучение в гимназията е български и румънски език. И въпреки това възпитаниците на Болградската гимназия са добре подготвени в общообразователен план, а също и владеят отлично руски език и успешно следват в Новорусийския университет.

От разглежданите от нас 42 души, една трета (14 души) са стипендианти. От финансовите средства на Болградската гимназия Попечителният комитет е изплащал стипендии за времето от 1868 до 1878 г. на 19 студенти, възпитаници на гимназията: следвали в Германия — 4 души, във Франция — 5 души, в Прага — 2 души, в Букурещ — 2 души и в Новорусийския университет — шест стипендианти: Ал. Каназирски, В. Василев, Ив. Мавров, Ив. Маринов, П. Бондарев и Т. Константинов.⁵³ Одеското българско настоятелство дава стипендии на пет души: Еф. Каранов, М. Паничерски, Н. Божкович, Ст. Калпазанов и Тр. Панов. Стипендиант на фонд «Васил Априлов» е Ив. Гюзелев, на Славянския комитет в Москва — Хр. Попович, а държавен стипендиант е П. Цоков.

По факултети българските студенти се разпределят така: Юридически факултет — 18 души, Физико-математически факултет — 12 души, Историко-филологически факултет — 5 души. Седем са студентите, за които не е известно в кой факултет се учат.

От българите, учили в Новорусийския университет завършват 21 души. Друга категория студенти са започнали в други университети и завършили своето висше образование в Новорусийския университет. Такива са: В. Витанов, започнал в Петербургския университет и прехвърлил се в Одеса, но починал. Г. Кирков, започнал в Технологичния институт в Петербург и П.

Оджаков започнал във Виенския университет и двамата завършили своето висше образование в Новорусийския университет. В него започнали, а завършили висшето си образование в други университети: Ал. Люцканов и П. Бондарев завършили във Франция и Ал. Христов и Й. Брадел, завършили медицина в Москва.

С точност се знае, че седем от българите, започнали да учат в Новорусийския университет не го завършват, а за четири души няма точни данни дали са се дипломирали. По време на следването си почиват трима студенти: В. Витанов, Д. Керекон и Т. Константинов. С научната степен «Кандидат на юридическите науки» завършват следването си в Новорусийския университет Владимир Палаузов и Порфирий Стаматов.

По родни места българите, учили в Новорусийския университет през Възраждането се разпределят така: родени в Бесарабия — 16 души (родени в Болград — 11 души, в Одеса — 3 души и един в Белгород Днестровск и с. Конгас, Молдова/; от Мизия и Добруджа — 14 студенти (от Габрово и Търново — по трима души, от Троян — двама и останалите в шест различни селища/; от Тракия са шест студенти (от Калофер — двама и останалите от Сопот, Самоков, Ямбол и Одрин) и от Македония — един от гр. Кратово. За петима студенти не открихме сведения за родното им място.

И накрая ще разгледаме важния въпрос къде работят и се реализират българите-възпитаници на Новорусийския университет. От 42 души трябва да приспадне трима починали и още пет души, за които не открихме сведения къде са работили. От останалите 34 души, двама работят само в Русия (Константин и Николай Палаузови), двама работят в Русия и България (Вл. Палаузов и П. Стаматов) и останалите 30 души работят в освободена България, като дават значителен принос в различни области за просперитета на своя народ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Миславский, К. Исторически очерк на гимназията «Император Александър III» в Болград. Фототипно издание. С., 1994, с. 22.
2. Данев, Ст. Александър К. Люцканов, сп. Съвременник, кн. 7-8, 1922, с. 407-411.
3. Силянов, Хр., Александър Люцканов. В: Общ годишник на България 1923-25 г. С., 1925, с. 372-374.
4. Цончев, П. Из общественото и културното минало на Габрово. Исторически приноси. С., 1934, с. 326.
5. Д-р Алекси Христов, Некролог. Сп. Летописи на Лекарския съюз в България, кн. 8-10, 1913, с. 531.
6. Къойбашев, Ст. Бележки за Калофер. В: Калоферска дружба, т. II, С., 1924, с. 180.
7. Начов, Н. Калофер в миналото. С., 1927, с. 511; Алманах на Софийския университет «Св. Климент Охридски». С., 1940, с. 602.

8. Поглубко, К. За да бъдат полезни на норада си. С., 1976, с. 102, 147.
9. Титоров, Й. Българите в Бесарабия. С., 1903, с. 41.
10. Мирков, С. Поменик за В. Василев. Сп. Летопис на БАН, кн. 6, 1924, с. 138-139.
11. Миславский, К. Исторически очерк ..., с. 223; ДЯКОВИЧ, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък очерк с приложения. С., 1930, с. 110.
12. Поглубко, К. За да бъдат ... с., 151.
13. Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина., Т. I. С., 1957, с. 277
14. Сто години БАН. 1869-1969. Академици и член-кореспонденти. С., 1969, с. 516.
15. Семерджиев, Хр. Самоков и околностите му. С., 1913, с. 150.
16. Трифонов, Ю. История на град Плевен до Освободителната война. С., 1933, с. 282.
17. Караджов, Ст. Георги Яковлев Кирков. Сп. Летопис на БАН за 1928-1929, кн. 12, 1931, с. 177-180.
18. Миславский, К. Исторически очерк ..., с. 222.
19. Поглубко, К. За да бъдат ..., с., 98.
20. Миславский, К. Исторически очерк ... с. 147.
21. Поглубко, К. За да бъдат ..., с., 151.
22. Пак там с., 150-151; СТОЙКОВ, Хр. Просветното дело в Разград през Възраждането. Разград, 1968, с. 94.
23. В. К. ДВАМА заслужили учители — Ефрем и Иван Каранов. Сп. Училищен преглед, кн. 7, 1928, с. 1018-1020.
24. Ферманджиев, Н. Към биографията на Ефрем Каранов. Сп. Литературна мисъл, кн. 8, 1979, с. 132-147.
25. Степанова, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интеллигенции. М., 1981, с. 155, 206.
26. Табаков, С. Опит за история на град Сливен, Т. II., С., 1924, с. 485.
27. Цончев, П. Из общественото ... с. 694.
28. Арменски, Ст. Иван Гюзелев. В: Огнище на духовната мощ на българина. С., 1975, с. 150-158.
29. Миславский, К. Исторически очерк ..., с. 223.
30. Пак там
31. Доросиев, Л. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. В: Материали за изучаване учебното дело в България. Книга I. С., 1925, с. 176.
32. Иван Панов Семерджиев. В: Сборник. Прослава на Велико Търново. С., 1978, с. 494-495.
33. Степанова, Л. Вклад России ..., с. 131, 151, 204.
34. Начов, Н. Българската колония в Одеса. сп. Училищен преглед, кн. 5, 1929, с. 609.
35. Сюпюр, Ел. Българската емигрантска интеллигенция в Румъния през XIX век. С., 1982, с. 172.
36. Степанова, Л. Вклад России ..., с. 204.

37. Начов, Н. Българската колония ..., с. 610.
38. Миславский, К. Исторически очерк ..., с. 221.
39. Д-р Петър Бондарев. Некролог. Сп. Летописи на Лекарския съюз в България. Кн. 7-8, 1914, с. 375.
40. Сюпюр, Ел. Българската ..., с. 136.
41. Бобчев, Ст. Петър Оджаков. Сп. Летопис на БКД, кн. 7, 1907, с. 125-131.
42. Томова, Д. Петър Василев Оджаков. Сп. Библиотекар. кн. 10, 1981, с. 20-22.
43. Поглубко, К. За да бъдат ... с. 88, 96, 147, 150.
44. Сто години БАН ..., с. 657.
45. Гечев, М. Народните учители в Освободителната война. Сп. Народна просвета, кн. 11, 1977, с. 83-100.
46. Васильов, Т. Априловската гимназия преди 50 години. В: Юбилеен сборник 50 години Априловската гимназия. С., 1923, с. 8, 16, 18.
47. Поглубко, К. За да бъдат ..., с. 150; Миславский, К. Исторически очерк..., с., 223.
48. Берковски, П. Из възпоменанията ми. Лом, 1984, хс. 61, 66.
49. Сюпюр, Ел. Българската ..., с. 31, 160.
50. Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981, с. 176-177.
51. Българска възрожденска интелигенция. С., 1988, с. 551.
52. Илиев, Вл. Град Троян през XIX век. Исторически материали. С., 1933, с. 48.
53. Миславский, К. Исторически очерк... с., 164-166.